נשות העסקים של המושבה

מתיישבות, עובדות ויוזמות במושבות ובראשון לציון

אורנה ארליך ורות קרק

מינדל אייזנבנד, ראשונת העובדות בכרם

בשנת 1912 כתבה מינדל אייזנבנד לאהרון מרדכי פרימן, ממקום מושבה בפריז, מכתב ביקורת יוצא דופן בנימתו ובתוכנו. במכתבה הלינה על השמטת חלקה של המשפחה בספר שפרסם על קורות ראשון לציון ("ספר היובל לקורות המושבה ראשון לציון"):

> סלח לי מר פרימן, שאני בתור אשה, מרשה לי לעורר את תשומת לבך, ששכחת להזכיר ביצירתך את האנשים שעמלו ועזרו לייסד את ראשון לציון [...] מי היתה האשה הראשונה שיצאה לעבוד בשדה? לעזור לבעלה ולהראות דוגמא לשאר הנשים במושבה? [...] תולדותיה האמיתיים של ראשון, בזמן שחיינו בה, חתומים בספרי, לא רשומים על נייר אלא חתומים בלבי.

נערות בקטיף שקדים, שנות ה־20
(אוסף המושבה האמריקנית, ספריית הקונגרס)

ד"ר **אורנה ארליך** כתבה עבודת דוקטור בנושא "יזמות כלכלית נשית: המתיישבות העצמאיות במושבות העלייה הראשונה בארץ ישראל 1882-1914". בעבודתה חשפה תיעוד רב המצביע על מעורבותן של נשים בכלכלת המושבות הראשונות.
פרופ' **רות קרק**, מן המחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים, כתבה וערכה עשרות ספרים ומאות מאמרים על הגאוגרפיה ההיסטורית, התרבותית, היישובית והקרקעית של המזרח התיכון, ארץ ישראל ומדינת ישראל בעת החדשה.

קטיף טבק, ראשית המאה הכ' (ארכיון התמונות יד בן־צבי)

קטע זה משמש עדות לתהליך שבו נגרע חלקם של אנשים, ובעיקר נשים, מתיעוד חיי היום־יום של המושבה ראשון לציון, כמו גם של מושבות אחרות. זאת, על אף שהיו נשים שלקחו חלק בשוק העבודה, במרחב הפרטי ובמרחב הציבורי, בשנים 1882-1914. ניתוח חייהן של הנשים במושבה יכול לשמש דגם להתנהגותן של קבוצות נשים באזורי התיישבות חדשים בארץ ישראל ובעולם כולו. תקופה זו של שלהי המאה הי"ט וראשית המאה הכ' אופיינה בגלי הגירה גדולים, ובמספר רב של נשים שהיו חלק מרכזי בהגירה ובחיים הכלכליים שנוצרו בעקבותיה. תופעה זאת הומחשה באמצעות הביטוי בשפה האנגלית "כסף חמאה וביצים", המתייחס לכספים שהרוויחו נשים ממכירת מוצרי המשק הביתי.

יוזמה לשם הישרדות

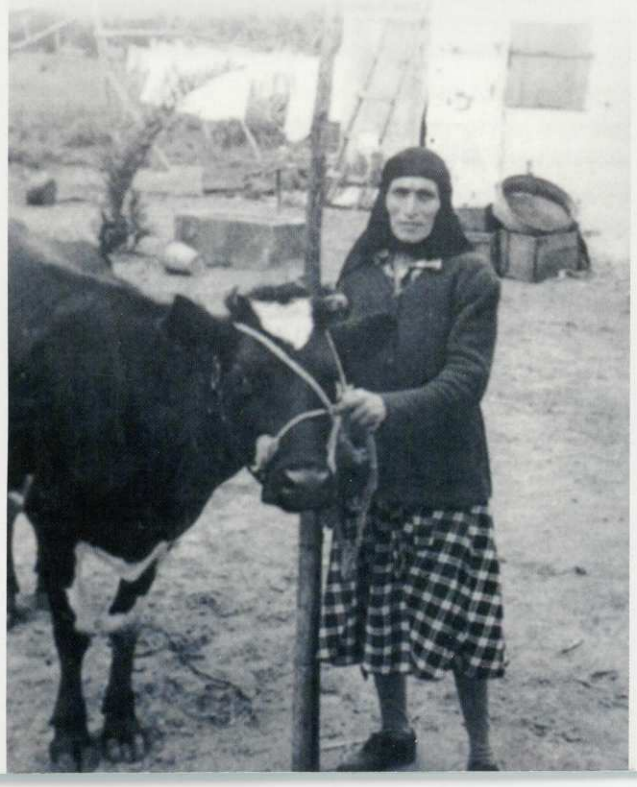
הנשים במושבות היהודיות בארץ ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית פעלו ויזמו בעיקר על מנת להגיע ליציבות חומרית, לקיום ולהישרדות. הן בחרו לעסוק במגוון עבודות, נוסף על השתתפותן גם בעבודה החקלאית המשפחתית. מסקירת קורותיהן מתגלה גלריה מרשימה של נשים שמעולם לא הוצבו במוקד המחקר ההיסטורי, אף שתרמו תרומה של ממש להצלחת מפעל ההתיישבות. בעוד שהעבודה במשקי המטעים הניבה פירות רק לאחר שנים מספר, הרי שעבודותיהן של הנשים הביאו לתוצאות מהירות בהרבה. ראוי להזכיר שעוד טרם עלייתן ארצה השתתפו הנשים במקרים רבים בחיים הכלכליים והציבוריים במזרח אירופה.

השנים הראשונות לאחר ייסוד ראשון לציון אופיינו בקשיים רבים: יחס השלטונות העות'מאניים, תושבי הארץ הערבים, האקלים ופגעיו, התחלואה, העוני והשכול. רק לאחר כמה שנים זכה מפעל ההתיישבות לתמיכה כספית של ממש מטעם הברון רוטשילד ולאחר מכן חברת יק"א. פנייתן של נשים למסחר ולשירותים בראשון לציון נבעה מגורמים שונים, דוגמת תקופות שפל כלכליות, מעמד אישי שהותיר אותן מפרנסות עצמאיות, מעמד חברתי במושבה של פועלים שכירים ולא של איכרים, או אופי אישי עצמאי, שהתאפיין באומץ ובנֶזֶמות למטרות הישרדות או רווחים. המקצועות שבהן עסקו הנשים התפרסו על פני תחומים רבים, מניהול עסקים גדולים כמו טחנות קמח מחוץ למושבה ועד יצירת עסקים קטנים במושבה עצמה, דוגמת חנויות, בתי ממכר למזון תוצרת ביתית ותפירת תכריכים. הנשים נעזרו במיומנויות שרכשו, ונתנו מענה גם לצורכי השוק המקומי בבישול, באפייה, בכביסה, בתפירה, בהסעדה ובהארחה. בצד נשים אלו היו אחרות שקיבלו שכר מוועד המושבה או מפקידות הברון ויק"א, דוגמת גננות, מורות, מיילדות ואחיות, ואולם הן אינן נכללות בסקירה זו.

הדאגה לפרנסת המשפחה הייתה יום־יומית, ועבודתה של האישה לא הוגבלה בזמן או במרחב. תיאורי עבודתן שופכים אור על חיי היום־יום של הנשים, ועל התמודדותן עם החברה המושבתית שבה חיו ופעלו. בראשון לציון, שהייתה מושבה מרכזית במיקומה הגאוגרפי, נוצרו בעבור הנשים הזדמנויות רבות במיוחד להתפרנס ממסחר ומשירותים, בין השאר משום שפרט לתושבי הקבע של המושבה התגוררו בה גם פועלים ופקדו אותה מבקרים רבים. כך גבר הביקוש בה לשירותים ולסחורות, שחלקם סופקו בידי נשות המושבה בלבד.

חולבות ואופות

אחת הנשים הבולטות בפעילותן במושבה הייתה חיה־שרה זלצמן (1875-1925), אלמנתו של הגר אברהם זלצמן. כמרבית האיכרים החזיקו בני הזוג בחצרם פרות אחדות. מאלו הופקה תצרוכת החלב הביתית, שנמכרה למתיישבים שלא היו בעלי נחלות ושלא הייתה ברשותם פרה, ביניהם גם פועלים. כמו נשים אחרות חלבה חיה־שרה בכוחות עצמה את הפרות, ומכרה לכל דורש חלב, גבינה וחמאה. לאחר מות בעלה בשנת 1912 התקבלה בוועד המושבה הוראה מיק"א לפצותה בסכום כסף מסוים ולנשלה מהמשק שאותו ירשה. אלא שהיא החליטה לערער על רוע הגזרה בפני הרב קוק ("רב יפו והמושבות"), ובו בזמן התמודדה עם יורשת נוספת ועם שכן שחמד את ביתה. בינתיים, כל עוד עיכבה הפקידות המקומית את מתן הכספים שהגיעו לה, מכרה גם ענבים ושקדים על מנת להשיג הכנסה קבועה ומספקת.

כדיה עראקי ומשק ביתה, 1948
(אוסף מוזיאון ראשון־לציון)

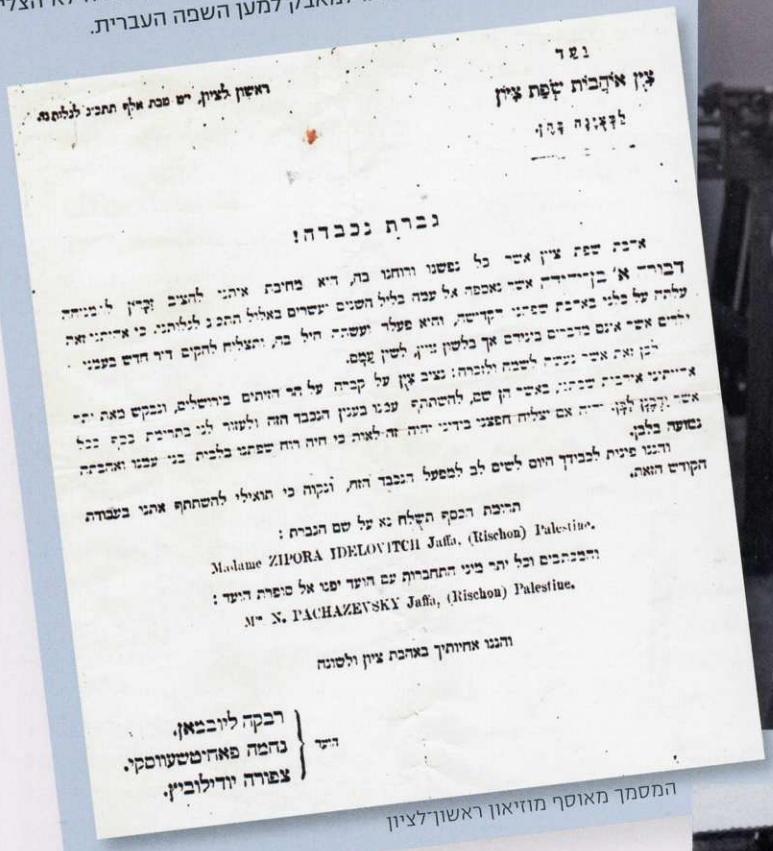
"ואהבתה נטועה בלִבָּן"

ועד 'צִיּוֹן אוהבות שפת ציון'

פרופ' יפה ברלוביץ'

בי"ט טבת תרנ"ג (ינואר 1893) הוקמה בראשון לציון אגודה ראשונה של נשים בארץ ישראל. האגודה נקראה "דבורה", על שם דבורה בן יהודה שהלכה לעולמה כארבעה חודשים קודם לכן (אלול תרנ"ב, 1892). מייסדות האגודה שאפו להמשיך את דרכה של דבורה, האם העבריה הראשונה, בכך שהנשים הבקיאות בעברית בכל מושבה ידאגו להקנות את השפה גם לשכנותיהן, כדי שילדיהן יגדלו כולם על העברית כשפת־אם.

במכתב זה פונה ועד האגודה לכל הנשים במושבות לגייס כספים להקמת מצבה על קברה של דבורה בהר הזיתים, כיוון שאליעזר בן יהודה לא הצליח לממן מצבה לקבר אשתו ושותפתו למאבק למען השפה העברית.

נברת נכבדה!

...

תמונת הכסף תשלח נא על שם הגברת:

Madame ZIPORA IDELOVITCH Jaffa, (Rischon) Palestine.

והכתבים וכל יתר ענייני התחבורות עם הועד יפנו אל מזכירת הועד:

Mme N. PACHAZEVSKY Jaffa, (Rischon) Palestine.

והנני אחיותיך באהבת ציון ולשונה

היו"ר
רבקה ליובמאן.
נחמה פאחימשעווסקי.
צפורה יודילוביץ.

המסמך מאוסף מוזיאון ראשון־לציון

פועלת בביח"ר "אוקבה" לסכיני גילוח, 1939
(אוסף המושבה האמריקנית, ספריית הקונגרס)

דבורה מדליה, לעומתה, נקלעה למצוקה כספית מסיבות אחרות. לאחר שהגיעה לראשון לציון בשנת 1894 נישאה לבן המושבה יששכר־דב מדליה, אך הלה עזב לארצות הברית. כך נותרה היא עצמה סמוכה על שולחן חותנה, אברהם מדליה, שבחצרו היה תנור גדול. אמנם חותנה חויב בידי ועד המושבה לשלם לה מדי חודש את דמי מחייתה, אך גם היא עצמה נהגה למכור במושבה לחם שאפתה. מלאכה זו הייתה מקובלת באותן שנים, בטרם הוקמו במושבה מאפיות מסחריות.

פרל סייקוף (נולדה ב־1869) עסקה אף היא באפייה לצורכי פרנסתה. סייקוף הגיעה למושבה עם חמשת ילדיה בשנת 1906, לאחר שבעלה שניאור זלמן נפטר בדרכו לארץ. משהגיעה למושבה התגוררה בביתו של שלמה יצחק רפפורט, ומשום שהמשפחה התקשתה לשלם את שכר הדירה, עיכב רפפורט את חפצי המשפחה בידיו במשך חודשים אחדים, עד לגביית שכר הדירה. בצר לה פנתה סייקוף לוועד המושבה בבקשה

בנות משפחת בן זאב ברפת, 1932
(ארכיון התמונות יד בן־צבי)

פראשה טביב,
כורמת וכובסת

לעזרה, ובהמשך התגוררה גם היא בשכירות בחצרו של אברהם מדליה, שם יכלה אף היא – כמו דבורה מדליה – לאפות כיכרות לחם ולמכרם לפרנסתה. על אותה תקופה כתבה לימים בזיכרונותיה בתה, חנה סייקוף:

לנו היתה מאפיה [...] גורלי היה דומה לגורל ילדים יהודיים רבים בגיל צעיר – להתחיל חיים חדשים בארץ חדשה [...] לפעמים ידעתי בבירור שכמה מהילדים שהתקרבו אלי לא ממש רצו את קירבתי, כמו שרצו ביגלה טרי [...] כל חייה הייתה אמא מעשית מאוד וידעה ש"מחר" זה עוד יום [...] שמרנו "נפוליונים" צרפתיים מזהב במקום סודי ובזמנים קשים פרטנו אותם למטבעות קטנות כדי לקנות אוכל. אנחנו כילדים לא ידענו מחסור ולא רעב הודות לאמא ועינה הפקוחה

(ארכיון ראשון לציון, תיק "תרבות הפנאי", "זיכרונות ילדותי בראשון לציון", נכתב בידי חנה סייקוף 1964-1966).

הסעדה, הארחה ותפירה

בצד הנשים שעסקו באפייה ובחליבה, היו אחרות שעסקו בהסעדה, בתפירה ובמכירת מוצרים אחרים. שרה'קע יעקבזון, למשל, פתחה במושבה מסעדה שבה סעדו גם מפורסמי התקופה, בהם החוקר ישראל אהרוני והסופר משה סמילנסקי. יעקבזון הייתה אחותה של האלמנה רוזה אברמוביץ, והמשיכה להתגורר שנים רבות בבית שנמסר לאחותה. בימי מלחמת העולם הראשונה, כשפסק יבוא הסוכר, הציעה להנהלת היקב להפיק מענבי היין ריבה סמיכה כתחליף לסוכר, וכך הפך היקב גם למפעל קטן לייצור ריבה בהשגחתה.

שיינה כהנסקי (1859-1943) עסקה אף היא בהסעדה. למושבה הגיעה בשנת 1902 עם בעלה וילדיהם, לאחר שבשנת 1890 היגרו בני המשפחה למושבה סן אנטוניו בארגנטינה, ביוזמת הברון הירש. ניסיונו של יהושע יעקב כהנסקי להתקבל לעבודה ביקב נכשל, בשל ביקורת שמתח על יק"א, וכך נאלץ לפתוח בית אוכל, אך נפטר זמן קצר לאחר מכן. אלמנתו המשיכה בניהול המקום עם ילדיה, ובית האוכל היה לשם דבר בקרב עולי העלייה השנייה. נסיה דשבסקי (1874-1973) הגיעה למושבה עם בתה בשנת 1906, לאחר שבעלה נרצח בפרעות באוקראינה. בראשון לציון עבדה בפרדסים במיון פרי, ובהמשך פתחה בראשון לציון בית אוכל, שפעל ברציפות עד 1938. בית האוכל פעל בבית המשפחה, וכלל שולחן ארוך, ספסלים ושולחן עגול. דשבסקי אף נהגה לחלק מזון בחינם לנצרכים, אפשרה לפועלים רבים לאכול בהקפה, ולעתים נאלצה לנסוע למרחקים כדי לגבות את חובותיה. כן שימשה לפועלים רבים אוזן קשבת, וכך דבק בה הכינוי "אם העלייה השנייה". מלון נוסף נוסד במושבה בידי ברכה רוזנובסקי (מוגילבסקי) (נולדה ב־1869), שהגיעה למושבה בשנת 1886 ונישאה למרדכי שסחר בעצי הסקה. בשנת 1911 התגרשה מבעלה, ובמרץ 1913 נחתמה בבית הוועד עסקה לשכירת בית המלון שלה, שכלל 11 חדרים, בית תבשיל (מטבח), מרפסת, שתי רפתות וחצר. בבית המלון הוכנה הגלידה הראשונה במושבה, ושם גם גר הצלם הראשון במושבה.

שיינה טצסטוקובסקי (1867-1937) עלתה לארץ בשנת 1891 עם בעלה החייט, ושנה לאחר מכן הגיעו בני הזוג לראשון לציון. בחזית הבניין שבו התגוררו פתחה חנות בדים, וברבות השנים נקלעה לכמה אירועים אלימים מול קונים שונים. אלו תועדו לעתים במכתבים שכתבה או בפרוטוקולים של ועד המושבה:

באתי להתאונן על אשת שמואל החייט [...] כאשר קניתי ממנה בד בהקפה [...] שלמתי לה המגיע לה, ואחרי זמן באה האשה שיינה לאשתי ובקשה ממנה כי תשלם לה עוד חצי נפוליאון ואשתי לא חפצה לנפול אל תוך פיה ושלמה לה עוד חצי נפוליאון [...] ואחרי זמן מה לקחה אשתי ממנה עוד הפעם ארג בד בעד אותה סכום כסף, ועשו בינהן חשבון, ואשתי כתבה זה בפנקס סך המגיע לה, לא האמינה לה לשלם לה בלי עדים, אולי תתבע עוד הפעם כמו בראשונה" (ארכיון ראשון לציון, ע־2 1\1 [11]).

לעומת אותן נשים עסקה הניה פרוסקובר (1857-1943) במלאכה אחרת לחלוטין: לאחר שהובאה לצפת מפולין בגיל צעיר כיתומה מאחד הפוגרומים, נישאה לבעלה שעבד כשוחט עד שהתעוור. המשפחה הגיעה לראשון לציון מטבריה על מנת "להחליף אוויר" בשל תמותת תינוקותיהם, ולפרנסת המשפחה עסקה היא עצמה בתפירת תכריכים וברחיצת מתים...

משרתות ופועלות בית: הנשים התימניות

הנשים התימניות שהתגוררו במושבה מאז ראשית המאה הכ', כמו גם בנותיהן, היו אף הן חלק בלתי מבוטל מכוח העבודה בראשון לציון. האיכרים נהנו מכוח העבודה הזול והזמין שסיפקו בכל ימות השנה, וכך נפתחו בפניהן אפשרויות מגוונות להשלמת ההכנסה, בחקלאות ובמשקי הבית של האיכרים.

ברשימת "תושבים בלתי קבועים" משנת 1911, המצויה כיום בארכיון ראשון־לציון, נרשמו במושבה עשר נשים שהגיעו מתימן ושמקצוען הוגדר "משרתת". האלמנה כדיה בת עובד ושרה, מצדה, נרשמה כ"פועלת בבתים". ברשימה מצוינים שמותיהן של אותן נשים, שנת לידתן, שנת הגעתן למושבה, מקצוען, מצבן האישי ומקום מגוריהן.

תימנייה נוספת שפעלה במושבה באופן עצמאי הייתה פראשה יהודית טביב בסיס, שהגיעה למושבה עם ילדיה בשנת 1910, לאחר שבעלה נפטר בתימן. טביב פרנסה את משפחתה באמצעות מכירת שירותי כביסה וגיהוץ לחיילים התורכים ובהמשך גם לבריטים, זאת בנוסף על הטיפול השוטף בכרם הענבים המשפחתי. גם בתה, פודה כספית, נהגה לסייע לה בעבודות אלו. כמו הנשים האשכנזיות, גם אלו התימניות הפכו לחלק בולט בכלכלת המושבה, כמו גם בפרנסת המשפחות, שנאבקו במשך שנים רבות על קיומן ועל כבודן.

תודתנו לארכיון ראשון־לציון ולמוזיאון ראשון־לציון על סיועם.

לעיון נוסף:

1. ר' אהרנסון, "נשים וחיי היום יום בראשית ההתיישבות היהודית בארץ ישראל", הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות, ב, 1 (1990), עמ' 305-311.
2. ג' אלרואי, אימיגרנטים: ההגירה היהודית לארץ ישראל בראשית המאה ה־20, ירושלים תשנ"ד.
3. א' ארליך, "יזמות כלכלית נשית: המתיישבות העצמאיות במושבות העלייה הראשונה בארץ ישראל, 1882-1914", עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 2011.
4. י' בן ארצי, "האם שינו חקר נשים ומגדר את יחסנו להבנת ההיסטוריה של העלייה וההתיישבות?", מ' שילה ואחרות (עורכות), העבריות החדשות: נשים ביישוב ובציונות בראי המגדר, ירושלים תשס"א, עמ' 26-44.
5. י' ברלוביץ, "על צומתי מפגשים בין נשים בראשית היישוב (1878-1918): עיון בכתביהן של ראשונות", מ' שילה וג' כ"ץ, מגדר בישראל: מחקרים חדשים על מגדר ביישוב ובמדינה, באר שבע 2011, עמ' 369-408.